

“АЛИЕНАЦИЯТА ПРИ ЮНОШИ С ДЕВИАНТНО ПОВЕДЕНИЕ”

Манчева Русанка

Д-р – Югозападен университет “Неофит Рилски”, гр. Благоевград

Алиенацията се разглежда като процес на откъсване, отделяне на личността от системите от взаимоотношения и взаимодействия със социалната среда. За юношите с девиантно поведение този процес поражда откъсване от реалната среда и насочване към общности с противообществени нагласи. Усвояването на комуникативни умения, откриване същността на социалните норми и ценностни ориентации на личността са в основата на програма за обучение, която има за цел да спомогне за преодоляване на отчуждението и приобщаване към социалната среда.

The alienation is examined as a process of tearing off, separating the personality from the systems of relations and interactions with social environment.

For the teenagers with deviational behavior, this process causes their tearing off from the society and it directs their attention to communities with antisocial views.

The assimilation of communicative skills, the finding of the points of the social standards and the value orientations of the personality are the base of a program for teaching, which purpose is to help the overcoming of the alienation and the incorporation in the social environment.

Взаимоотношенията между личността и голямата социална общност, както и взаимоотношенията между нея и различните по структура и състав малки социални общности е сложно обусловен процес. От една страна той се регулира от потребностите на личността да присъства в определена социална група, а от друга присъствието и в нея изгражда взаимоотношения, които подкрепят или обратното препятстват личностните и стремежи за групова принадлежност, групова съпричастност, групова идентичност и т.н. Когато груповите отношения се основават на взаимопомощ, разбирателство и взаимно уважение, тогава личността се чувства уютно и комфортно, в нея се поражда желание да бъде полезна, да развива чувството си за групово “Аз”, както и да се стреми да го съхрани. Когато това не се получава тя оценява негативно както себе си, така и груповите отношения в които влиза. Личността се чувства ненужна, излишна и предпочита да напусне общността, за да съхрани положителната си самооценка, като се изолира от нея или пренасочва своята активност. Нежеланието за приобщаване към нови социални структури и общности е психичен факт, който също съпътства човешкото поведение. Силно емоционално обогрен, той оказва негативно влияние върху личностната насоченост на структурите от социални отношения и взаимоотношения и влияе върху цялостния живот на човека. В съвременната литература научното разбиране на този феномен се свързва с термина алиенация.

Понятието “алиенация” (alienation - лат.отчуждение) се въвежда в социалната психология от американския психолог Ричард Шахт като синоним на отчуждението. Според Шахт (по Симеонова С.1972), алиенацията се отнася до големите социални общности, тъй като само в тях човек може да избира и подменя едни социални връзки с други. Субективните възможности за подобна проява в малките общности е ограничена. Затова авторът, в обосноваването на понятието дефинира два вида алиенация : субективна и обективна. Причините за субективната алиенация се свързват с неудовлетвореността на личността от себе си, от онова, което е постигнала или е можела да постигне. В такива ситуации човек вини себе си, чувства се напрегнат, силно е раздразнителен, неспокоен и неудовлетворен. Логично търси възможности за реализация, като потребност от проява на активност в рамките на определена общност.

Обективната алиенация детерминира своите причини в социалната среда. Последната се оказва чужда за личността, поради факта, че самата среда, като общност от хора, отхвърля един или друг свой член. Процесът на не приемане поражда междуличностни и вътрешногрупови конфликти, които развивайки се, прерастват в

конфликт между личността и социална среда като цяло. Човек започва да мрази всички хора - от своите близки до напълно непознати. Предпочита да се изолира, отколкото да се приобщи към реални социални общности или се приобщава към полузатворените общности в които групообразуването се основава на отрицанието на активните социални контакти. Подобно съзнателно противодействие е благоприятно условие за насочване към девиантни действия. Чрез тях личността се стреми демонстративно да покаже социалната си алиенация.

Анализирайки двете насочености на алиенацията е по правдоподобно понятието да се съотнася приоритетно с индивидуалното поведение на човека. В самото смислово съдържание на думата отчуждение също се внася индивидуално звучене. Отчуждението предполага откъсване, отдалечаване, отделяне от нещо или някого. Като емоционална оценка то носи в себе си реакциите на изстиване, охлаждане, преустановяване на процеса на положително възприемане, проява на равнодушие, безразличие, липса на интерес към себе си или други хора. т.е. отчуждението в границите на индивидуалното поведение се съотнася с оценъчните аспекти на процесите на възприятие, а последните конструират когнитивните схеми на личността. В този смисъл алиенацията т.е. отчуждението може да се разглежда на две нива, които в единството си обуславят индивидуалното поведение. Първото е личностно и може да обхване собствената личностна нагласа, като елемент на себеоценяването в рамките на междуличностните взаимоотношения и взаимодействия. Последните са важен елемент както за процесите на взаимодействие между хората в една социална общност, така и за разкриване насочеността на тези процеси в големите социални общности. В тях социалният резонанс от поведението е насочен както към хората, които са техни членове, така и към системите от социални норми, които обуславят присъствието на хората в тях. Известно е, че членовете на една общност споделят общи социални норми и общи критерии за тяхното оценяване. В този случай отчуждението, като субективна нагласа е насочено към общностите от хора въобще, както и към нормите въобще.

Второто ниво обхваща личностна нагласа, съотнесена към конкретна социална общност. Тя се свързва с индивидуалния опит на човека и обхваща системи от отношения и взаимодействия, които до определен момент са се възприемани от него, но поради вътрешногрупови конфликти или други форми на нарушени междуличностни отношения са породили желание за напускане на общността. Негативните емоционални преживявания, съпровождащи този процес, засилват стремежа на личността за преустановяване на членството си в нея. Алиенацията или отчуждението е насочена към цялата общност, но се основава на негативното оценъчно отношение към някой от членовете на общността или към нормите, които на този етап се оказват затормозяващи или игнориращи присъствието на човек, който не ги спазва. И в двата случая човек съзнателно игнорира възможностите за междуличностни контакти.

От гледна точка на самопознанието, алиенацията може да се разглежда като процес на съзнателно отхвърляне на субективно определената като “неприятна” социална среда като цяло и нейните норми, социалната общност и нейните членове, както и системите от отношения, които ги изграждат. Не бива да се изключва и фактът, че приоритетно не толкова личността, колкото общността чрез процесите на личностно обезличаване, деиндивидуализация, клиширане или социално категоризиране отхвърля някой свой членове. Изпадайки в изолация те предпочитат да я напуснат, отколкото да засилват растящото си чувство за безсилие.

Показателите за процеса на алиенация могат да се търсят в индивидуалните преживявания и поведение на човека. Той се чувства безсилен от факта, че не може да влияе върху процеса на “групово отхвърляне” и осъзнава безсмислеността на стремежа си да бъде приет. Постепенно това води до субективно усещане за самота, ограничаване на социалните контакти и търсене т.е. преструктуриране на тяхната социална значимост.

Когато човек е социално и поведенчески зрял, процесът на алиенация може да има спонтанен или непрекъснат характер, без да оказва силно влияние върху процесите на социална ориентация или социална вградимост. Веднъж изпаднал в ситуация на изолация или отчуждил се от системите от социални взаимодействия, той съзнателно търси такива структури, чрез които да удовлетвори потребността си от присъствие в социална общност въобще. Всъщност, при него алиенацията настъпва тогава, когато са нарушени всички възможни контакти и той не може да намери необходимата му подкрепа, съчувствие и помощ от другите хора. За зрелия човек отчуждението от някой системи от социални отношения е естествен житейски процес.

Какво става с хората, при които социалната зрялост не е настъпила или е в процес на “изграждане”? Кои са личностните им характеристики и ограничения в социалното познание, които факторно предполагат наличието на процес на алиенация? Отговорите на тези въпроси получихме след като изследвахме лица на възраст от 15 до 18 години, които са заведени на отчет в Детска педагогическа стая за девиантни прояви с Многофакторен личностен въпросник (FPI), модификация А.А.Крилов И Ф.Корози и ги сравнихме с резултатите на ученици на същата възраст. Целта беше да се сравнят психологическите характеристики на двете групи лица за определяне степента на социалната им адаптация. Предположихме, че наличието на определени личностни характеристики при лицата с девиантно поведение ги прави трудно приспособими към позитивните системи от социални отношения. Предварително знаехме, че те не посещават училище, поради което сравнихме техните резултати с активни членове на ученическата общност. Поставихме си и за цел след откриване спецификата на личностните характеристики да подготвим модулно обучение, което да има точно определени цели, насочени към преодоляване процеса на отчуждение от реалната социална група, от социалните норми и социалните ценности.

Разкриване същността на алиенацията през периода на социално съзряване се обуславя от няколко особености, които я правят актуална за изследване и анализиране. Първо- това е промяната в субективното възприемане на социалния статус от юношата. Той се самоопределя като възрастен човек, поради което отхвърля контрола върху поведението си, както и налагането на ограничения в него. Това е предпоставка много лесно да се противопостави на всеки опит поведението му да бъде “рамкирано”. Противопоставяйки се на нормата юношата без затруднения приема антисоциалните норми на поведение, отхвърля общността, която не ги приема и се ориентира към маргинализираните общности. Така постепенно се отчуждава от семейната и ученическа среда и насочва своята активност извън тях. Отдавна е установено, че наличието на отчуждение е една от съществените причини за проява на девиантни форми на поведение и приобщаване към общности в които бързо се усвоява отрицателен социален опит и престъпен начин на живот. Самото прекъсване на връзките с ученическата и семейната среда най-често се съпътстват от конфликти с близки и приятели, с напрегнати отношения с учители и съученици, с позицията на “аутсайдер” в ученическите класове, както и наложеното клише на “лошо дете”. Веднъж възникнала, алиенацията може да има парциален характер.т.е. да се отнася само до собственото семейство, “собствения клас” или да е само спрямо нормите, които налагат някой техни членове, поради което “най-добрият вариант” за юношата е бягството, както от хората, така и от нормите. Напускайки ги обаче той се оказва беззащитен. Липсата на стабилност, страха и емоционалното преживяване на усещането за самота са в основата на суицидните опити при юношите. Освен дестабилизирането на връзките младия човек чувства и безперспективността в живота си.

Когато алиенацията обхваща цялата личностна система от социални нагласи и социални отношения и регулира цялостното антисоциално поведение на личността през периода на социално съзряване, тогава тя е в основата на т.н. предкриминален период от развитието на младия човек. В него системите от взаимодействия се основават на пълно

противопоставяне на социалноприетите норми на поведение и отчуждението от общността всъщност е смяна на една социална общност с друга. Негативните последици от този процес водят до криминализиране на личността и тогава не личността, а общността отхвърля личността и тя изпада в ситуация на изолация. т.е. алиенацията идва отвън.

Липсата на социални умения, затрудненията в смисловото възприемане на общочовешките ценности, както и липсата на информация за социалните и правовите норми, според нас, са едни от причините поради които юношата нарушавайки взаимоотношенията между хората, реализира девиантни форми на поведение и изпада в състояние на алиенация. Разгледана като процес алиенацията води до раздвояване и отделяне на личностнозначините форми на поведение от социалнозначимите такива. Социално незрялата юношеска личност трудно осмисля това. Юношата с отклонения от социално приетите форми на поведение недостатъчно пълно оценява кое е полезно за него и кое не е. В поведението си прилага модели, които приоритетно са ориентирани към стереотипното мъжко или женско поведение, но в техните социално негативни вариации. т.е. насочеността на модела също е към света на възрастните. Това показва, че алиенацията е плод на стремежа на юношата с девиантно поведение чрез противопоставяне, чрез нарушаване на социалните норми да се доближи до света на възрастния, но по свой начин. Ако реалната му социална общност, каквито са семейството и ученическият клас възпрепятстват този процес, той игнорира тяхното присъствие. В същото време членовете на общността отхвърлят лицето с девиантно поведение, защото то нарушава нормите на тяхното общежитие. Резултатите от проведеното психологично изследване показват, че в сравнение с активните членове на ученическата общност, лицата с девиантни прояви притежават личностни характеристики, които ги правят трудно приемливи от общността. Те са спонтанно агресивни, депресивни, раздразнителни, затворени, слабо общителни, неуравновесени. За разлика от тях учениците са емоционално стабилни, общителни, раздразнителността им е в ниски граници, както и невротичността. Тази разлика в характеристиките дава основание да се направи заключението, че причината за отхвърлянето на лицата с девиантно поведение от своята реална общност са поведенческите им прояви спрямо и в процеса на общуване с членовете на общността. Това показва, че за да могат да бъдат приети обратно в нея е необходимо да придобият нови или разширят комуникативните си умения, както и да получат по-подробна информация за социалните норми на междуличностно взаимодействие, като елемент от поведението.

Възможностите за това, ние свързахме с експерименталното прилагане на Програма за преодоляване на алиенацията при лица с девиантни прояви. Крайните цели на програмата са свързани с връщането на юношите към ученическите групи. Смисълът на психокорекционния ефект е приобщаване към реалната социална общност. От юношите с които се проведе изследването на поканата ни за участие в обучителните модули се отзоваха 9 човека. Обучението се проведе с тях и членове на ученически клуб "Дебати". Интересно беше да се установи дали общността от връстници, която знае правила за водене на спорове и дискусии ще съумее да активизира участие по дискутираните теми от страна на юношите девианти. Учениците имаха предварителната информация, че ще се обучават заедно в рамките на три дни. През първия ден успоредно с формирането на комуникативни умения, участниците научиха повече за всеки участник, като юношите с девиантно поведение се представяха само с имената си и до края на деня се разкриха ограничено. През втория ден активността се засили в казусите за социалните, моралните и религиозните норми, като в процесите на дискутиране при девиантите доминираше идеята, че те са несправедливи. Това показваше явното негативно отношение към тях. При създаването на общите за групата норми на взаимодействие някой от девиантите изразяваха явното си несъгласие с останалите и открито се конфронтираха с тях. Противопоставянето в началото на деня се запази до края му. Разпределени в отделни

групи всеки от юношите девианти се приобщаваше към груповото решение. В голямата група обаче противопоставянето на един участник водеше след себе си подкрепата на друг. т.е. те демонстрираха взаимна подкрепа. В почивките също се събираха заедно. Очаквахме да напуснат, но те останаха до края на модула. За последния ден числото на участниците от групата на девиантно проявените намаля от 9 на 4. Напусналите открито определиха обучението като ненужно. Това засили стремежа на другите участници в последния ден максимално да изразяват положителното си отношение към оставащите четири човека, които едва в последния ден започнаха да проявяват реална групова активност. Последната се изразяваше в участие в решаването на групови задачи. Нито един от тях обаче, не бе избран за “говорител” на група. След приключване на обучението и четиримата участници изразиха готовност да се запишат в избрано от тях училище, а ние и другите участници да помогнем за това.

Замисленото в началото модулно обучение, съдържащо 3 модула:

1. Комуникативни умения (Умеем ли да говорим и слушаме?)
2. Социални умения (Умеем ли да оценяваме правилно?)
3. Ценностни избори (Какъв искам и какъв мога да бъда?)

всъщност протече като експеримент. Всеки един от модулите беше обезпечен както информационно, така и с практически упражнения, които да дадат възможност за взаимодействие между всички участници. Това ни даде възможност да следим поведението на участниците и чрез този процес да направим няколко заключения относно преодоляване на процеса на алиенация при лица с девиантно поведение. Тези наши констатации се основават на промените в системите от отношения, които настъпиха при останалите до края участници.

1. В рамките на превантивната и психокорекционната дейност алиенацията при лица с девиантно поведение може да бъде контролируем процес. т.е. върху процеса на социално отчуждение може да се оказва влияние.

2. Процесът на приобщаване към реална социална общност е ефективен когато членовете на общността имат субективна готовност да го подпомогнат или стимулират.

3. Приобщаването към общността е ефективно само тогава, когато неговият смисъл се осъзнава от алиенирания човек.

4. Формирането на комуникативни компетенции, социална информираност и социални умения са в основата на процеса на преодоляване на алиенацията при юношите.

Литература:

1. Димов В. (1995) Самотата. Сп. Философия. №3.
2. Симеонова С. (1972) Социалното отчуждение. С.